

UDK 528.9

LIETUVOS EŽERŲ PAVADINIMŲ POKYČIAI SKIRTINGO LAIKMEČIO KARTOGRAFINĖJE MEDŽIAGOJE

Romualdas Girkus

Aerogeodezijos institutas

Pramonės pr. 13, LT-51382 Kaunas-31, el. paštas: info @ agi .lt

Viktoras Lukoševičius

KTU, Panevėžio institutas

Nemuno 33, LT-35209 Panevėžys, el. paštas: vikluk@midi.ppf.ktu.lt

Įteikta 2003 10 09; priimta 2004 06 14

Santrauka. Pirmieji lietuviški Lietuvos teritorijos topografiniai žemėlapiai buvo išleisti iki Antrojo pasaulinio karo. Sovietmečiu dėl Lietuvos hidrografijos pertvarkos melioracijos ir hidroenergetikos reikmėms vietovė gerokai pakito. Straipsnyje analizuojami esminiai ežerų bei jų vardų pokyčiai, palyginti su antriniu Lietuvos teritorijos topografiniu kartografavimu, pradėtu atgavus nepriklausomybę. Nagrinėjamos ežerų vardų norminimo problemos ir teikiama dviejų kartografavimų ežerų vardų esminių pokyčių lentelė.

Raktažodžiai: topografinis kartografavimas, interpretavimas, vietovardžių norminimas.

1. Įvadas

Lietuvos pagrindinės teritorijos ($\approx 2/3$ ploto) lietuviškieji topografiniai M 1: 100 000 žemėlapiai buvo sudaryti iki Antrojo pasaulinio karo (toliau tekste – pirminis kartografavimas). Nebuvo spėta sudaryti Lietuvos pasienio, tarp jų ir Lenkijos okupuotos Lietuvos teritorijos, žemėlapių. Sovietmečiu Lietuvos teritorijos žemėlapiai buvo rusų kalba. Antrąjį kartą Lietuvos teritorijos lietuviškuosius gretimo 1:50 000 mastelio topografinius žemėlapius (toliau tekste – antrinis kartografavimas) pradėta sudaryti atgavus nepriklausomybę, ir darbas beveik baigiamas. Todėl įmanoma atlikti šių kartografavimo etapų informacijos požiūriu lyginimą.

Teritorijai kartografuoti paprastai naudojama nauja aeronuotrauka. Ši informacija, pateikta ortogonaliojoje projekcijoje, remiantis turima kartografinė medžiaga interpretuojama. Tarp abiejų lietuviškų topografinių žemėlapių laidų truko sovietmečio periodas, – pirmosios laidos lietuviškieji žemėlapiai buvo užslaptinti ir, atliekant Lietuvos teritorijos kartografavimą, nebuvo naudojami. Antrinis kartografavimas vyko naudojant rusų kalba išleistų žemėlapių informaciją. Nors juose vietovės pokyčiai fiksuoti, tačiau lietuviški vietovardžiai buvo sudarkyti, netiksliai juos transkribuojant į rusų kalbą.

2. Esminiai ežerų pokyčiai

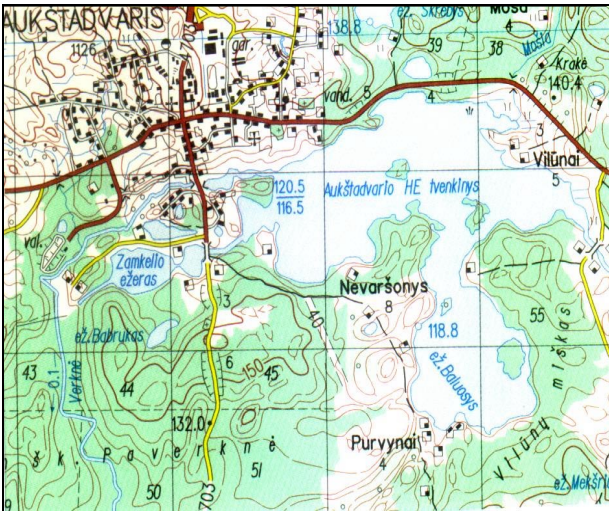
1959 m. Kauno hidroelektrinei patvenkus Nemuną, Kauno marios užliejo apie 0,1 % Lietuvos teritorijos – 63,5 kv. km. ploto. Pakėlus vandens lygį Nemune apie 16 metrų buvo užlieta apie 20 kaimų, tačiau kadangi ši teritorija ne itin ežeringa, inventorizuotų įvardytų ežerų

neprarasta. Kauno marių vidurinė dalis nuo Strėvos upės žiočių iki Darsūniškio su siauromis stačiašlaitėmis įlankėlėmis-estuarijomis tik primena rininius ežerus, „ežerų“ kraštovaizdį [1].

Daugiausia ežerų prarasta 1959 m. ties Antaliepte patvenkus Šventąją. Hidroelektrinės reikmėms susidarė 1911 ha Antalieptės tvenkinys, kuris apsėmė arba patvenkė 26 ežerus [2]. Kai kurių ežerų vandens lygis pakilo net keletą metrų, tad dauguma jų susijungė į bendrą tvenkinį ir tik kai kurių išliko atskiri nuo tvenkinio krantai (Uolys, Lydekis, Sniegiškis). Išnyko arba pakito šie ežerai: Dusetas (390 ha), Diegis (89 ha), Jūzintas (79 ha), Uolys (60 ha), Abisavas (49 ha), Zazubras (40 ha), Salakas (36 ha), Armelis (22 ha), Skrindelis (20 ha), Liminas (8 ha), Limenis (7 ha), Liminėlis (5 ha), Grabelis (5 ha), Kaušys (5 ha), Aikuotas (5 ha), Demenas (5 ha), Sniegiškis (5ha), Galminių ež. (5 ha), Dubužis (4 ha), Lydekis (3 ha), Kanapelkis (2 ha) ir penki neįvardyti mažesni ežerėliai. Deja, šios teritorijos pirminio kartografavimo žemėlapių iki karo, po kurio prarasta Lietuvos nepriklausomybė, išleisti nebespėta.

Elektrėnų 1264 ha ploto tvenkinys ant Strėvos upės buvo įrengtas 1961 m. šiluminės elektrinės reikmėms [2]. Jis aprėpė Anykščių (192 ha), Punkino (79 ha), Jagudžio (38 ha), Pernokės (5 ha) ir Nendrinėlio (3 ha) ežerus. Šiuos ežerus jungiant į bendrą tvenkinį dalies ežerų išoriniai krantų kontūrai išliko.

Trakų rajone 1960 m. patvenkus Verkne hidroelektrinės reikmėms buvo įrengtas Aukštadvario 174 ha tvenkinys (1 pav.) Jis sujungė Baluosio (20 ha), Baluosėlio (5,5 ha), Baluosiuko (2,5 ha) ir Negasčiaus bei Navos (kartu 120 ha) ežerus (2 pav.), tačiau jų stačių krantų išoriniai kontūrai iš dalies išliko.

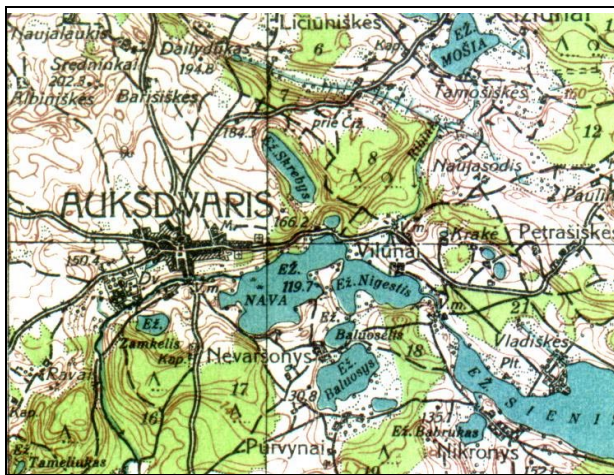
1 pav. Topografinio M 1:50 000 žemėlapio AUKŠTADVARIS 65–69/25–29 fragmentas, 2003 m.

Fig 1. Fragment of the map AUKŠTADVARIS 65–69/25–29. 1:50 000, 2003

3 pav. Topografinio M 1:50 000 žemėlapio TRAKAI N-35–50-AB fragmentas. Bagdononių tvenkinys, 1998 m.

Fig 3. Fragment of the topographical map TRAKAI N-35–50-AB for Bagdononių pond. 1:50 000, 1998

2 pav. Topografinio M 1:100 000 žemėlapio 1707 AUKŠTADVARIS – TRAKAI fragmentas, 1937 m. (padidintas 1,3^x)

Fig 2. Fragment of the topographical map 1707 AUKŠTADVARIS – TRAKAI. 1:100 000, 1937 (enlarged 1,3 time)

Tais pačiais metais Trakų rajone hidroelektrinės poreikiams ant Strėvos įrengtas 96 ha Bagdononių tvenkinys (3 pav.) sujungė Strėvio (14,4 ha), Strėvaičio (3,7 ha), Nepėro (17,8 ha), Eglio (6,7 ha) ir Gilušio (8,2 ha) ežerus (4 ir 5 pav.) [3].

Bubių tvenkinys ant Dubysos ir Ringuvos upių (≈ 6 km į pietvakarius nuo Šiaulių) sujungė Jonelaičių (25,8 ha) ir Raizgių (Balnius, 8,1 ha) ežerus [4, 5].

Arimaičių ežeras (290 ha) dėl patvankos apie 5 km į vakarus nuo Šeduvos susijungė su Žirnio (Paežerių) ežeru (7,2 ha), nutolusiu nuo Arimaičių pirminio ežero (43,5 ha), (inv. Nr. 16–2) apie 2 km atstumu [4, 5].

4 pav. Topografinio M 1: 100 000 žemėlapio 1707 AUKŠTADVARIS – TRAKAI fragmentas, 1937 m. (padidintas 1,6^x)

Fig 4. Fragment of the topographical map 1707 AUKŠTADVARIS – TRAKAI. 1: 100 000, 1937 (enlarged 1,6 time)

5 pav. Vokiečių M 1:100 000 topografinio žemėlapio P 23 Sumiliszki (*Karte des westlichen Russlands*) fragmentas, (padidintas 1,7^x)

Fig 5. Fragment of the German topographical map P 23 Sumiliszki (*Karte des westlichen Russlands*). 1:100 000 (enlarged 1,7 time)

Alytaus rajone greta Ūdrijos gyvenvietės esantis 140 ha ežeras kartografinėje medžiagoje yra vadinamas Kavaliu (inv. Nr. 55–39) arba Dusele. Pirminio kartografavimo žemėlapiuose abu pavadinimai įvardija skirtingas ežero dalis, besijungiančias sąsmauka (vakarinė dalis – Kavalys, rytinė dalis – Duselė) [4], todėl dabar jis priskirtas prie dvivardžių ežerų. Dvivardžių ežerų kategorijai priklauso daug ežerų, kurių vardai, fiksuoti atliekant pirmąjį kartografavimą, vėliau buvo pakeisti. Informacija apie šiuos ežerus teikiama lentelėje.

Tenka pripažinti, kad atliekant antrąjį kartografavimą, nepaisant stambesnio mastelio, prarasta smulkesnių ežerėlių būdingų vardų, teiktų kartografuojant pirmąkart. Pvz., Pumpuriukas (inv. Nr. 15–41), Lukštyne (inv. Nr. 35–17), Nemuno senvagės ež. (inv. Nr. 35–16), Dumblikas (inv. Nr. 50–86), Bingutė (inv. Nr. 62–76), Katiliukas (inv. Nr. 55–2), Aklys (inv. Nr. 62–81), Medvėkas (inv. Nr. 62–79) ir kt. [4]. Taigi prarandamos hidronimų lokalizavimo galimybės.

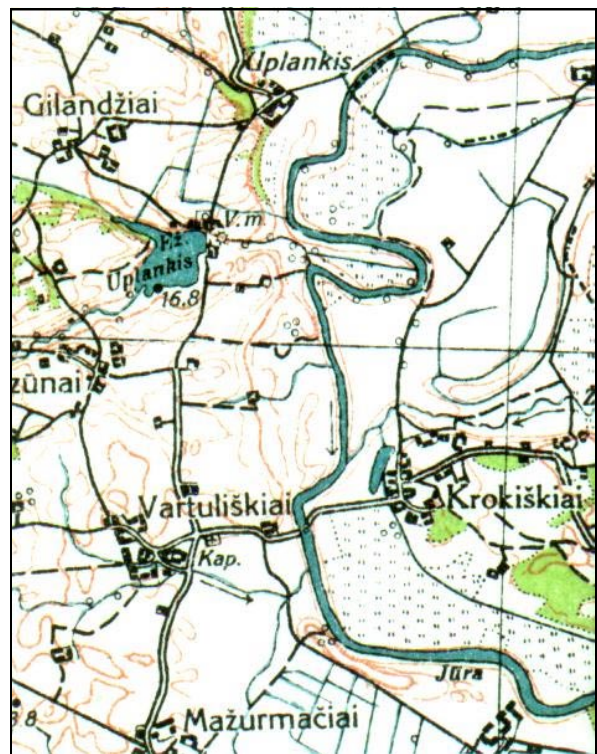
Antra vertus, atliekant antrąjį kartografavimą įvardyti kiti smulkūs ežeriukai, kurių vardai nebuvo nustatyti kartografuojant pirmą kartą. Pvz., Anaičių ež. (inv. Nr. 11–3), Plazė (inv. Nr. 11–1), Medainis (inv. Nr. 14–9), Dubėnų ež. (inv. Nr. 14–11), Žalgirių ež. (inv. Nr. 41–8), Vašuokėnų ež. (inv. Nr. 29–2), Bulotų ež. (inv. Nr.

17–10), Plūsčia (inv. Nr. 25–4), Visgaudų ež. (inv. Nr. 25–3) [5].

3. Ežerų vardų norminimas

Į lentelę neįtraukti ežerų pavadinimai, kurių pokyčiai siejasi su norminimu. Pvz., Užrė – Užris (inv. Nr. 13–4), Žeizdis – Žiezdis (inv. Nr. 13–30), Talšos ež. – Talkša (inv. Nr. 15–11), Rekijavas – Rekyvos ež. (inv. Nr. 15–14), Antakmenių ež. – Akmena (inv. Nr. 50–12) ir pan. [6].

Teigtina, kad norminant vardus ir nesiejant pavadinimo su geografine aplinka, padaryta ir abejotinų sprendimų. Pvz., Oplankio ežeras (inv. Nr. 36–6) šalia Oplankio kaimo 1938 m. atliekant pirmąjį kartografavimą buvo įvardytas Uplankio ežeru, o kaimas – Uplankiu (6 pav.). Šie vardai buvo siejami su Jūros kilpiniu išlinkiu, šalia kurio yra gyvenvietė ir ežeras. A. Vanagas Oplankio vardo etimologiją sieja su „aplanka, išlenkimas, vingis“ [7].

6 pav. Topografinio M 1:100 000 žemėlapio 1502 VILKYŠKIAI – VIEŠVILĖ fragmentas, 1938 m. (padidintas 2^x)

Fig 6. Fragment of the topographical map 1502 VILKYŠKIAI – VIEŠVILĖ. 1:100 000, 1938 (enlarged 2 times)

Šerniukšnynu įvardytas 3 ha ežeras 1939 m. pirminio kartografavimo lape 1204 KURTUVĖNAI – ŠIAULIAI buvo siejamas su „šerniukais“ pagal panašią analogiją su greta esančio ežero vardu Barsukynas (inv. Nr. 15–28). Tad upių ir ežerų vardyne [6] įteisintas ežero (inv. Nr. 15–29) prasmintis vardas Šermukšnynas nesietinas su jo charakteristika, nes ežero aplinka supelkėjusi.

Dviejų kartografavimo etapų ežerų vardų pokyčiai
Changes of the names of lakes during two cartographer periods

Ežero inventorinis Nr. [8]	Pirminis ir antrinis vardai [4, 5]	Vardo sąsaja [7]	Kartografavimo lapai [4, 5]
13–2	Bimbalinė Judrinas	Bimbalas – sparva upė Judra	1202 Telšiai–Žarėnai Telšiai N-34–9-AB
13–32	Milvydo ež. Gūšra	km. Milvydiškiai upė Druja (Gūšra)	1202 Telšiai–Žarėnai Varniai N-34–9-CD
18–7	Jurgiškių ež. Suosa	km. Jurgiškis upė Suosa	1307 Raguva–Troškūnai Subačius N-35–2-CD
25–14	Noruišių ež. Sustojus	km. Noruišiai sustoti – liautis judėti	1303 Kražiai–Kelmė Kelmė N-34–22-AB
26–15	Tamošiškių ež. Juodežeris	km. Tamošiškiai	1304 Šiluva–Šiaulėnai Tytuvėnai N-34–23-AB
28–3	Gudelių ež. Lieležeris	km. Gudeliai lielas – didelis	1306 Krekenava–Panevėžys Ramygala N-35–13-AB
29–9	Šilų ež. Enčias	km. Šilai nuo „antis“	1407 Siesikai–Kavarskas Kavarskas N-35–14-CD
35–11	Pagėgių ež. Velnėžeris	mst. Pagėgiai	1501 Paleičiai–Pagėgiai Pagėgiai N-34–32-CD
40–6	Bronislavos ež. Baltas	asmenvardis	1506 Žeimiai–Jonava Jonava N-35–25-CD
40–7	Kryžiaukos ež. Juodas	km. Kryžiauka	1506 Žeimiai–Jonava Jonava N-35–25-CD
41–28	Prienų ež. Stavarygalos ež.	km. Prienai km. Stavarygala	1507 Ukmergė–Širvintos Širvintos N-35–26-CD
50–6	Lungis Abromiškių ež.	Lungis – sulinkęs km. Abromiškės	1607 Žasliai –Kernavė Elektrėnai N-35–38-D
50–10	Dubuklis Geibonių ež.	Dublus – dubus km. Geiboniai	1607 Žasliai –Kernavė Elektrėnai N-35–38-CD
50–45	Gadėnas Gelvaitis	asmenvardis mažybinis nuo „galvio“	1707 Aukštadvaris–Trakai Elektrėnai N-35–38-D
50–77	Aliosės Ausieniškių ež.	up. Aliosa km. Ausieniškės	1607 Žasliai–Kernavė Elektrėnai N-35–38-CD
50–119	Galgaičių ež. Ilgučiai	galginas – žasinas	1707 Aukštadvaris–Trakai Elektrėnai N-35–38-CD
50–129	Gapuškių ež. Epušės	epušė – drebulė	1707 Aukštadvaris–Trakai Elektrėnai N-35–38-D
50–130	Pervalonys Šulininkų ež.	km. Šulininkai	1707 Aukštadvaris–Trakai Elektrėnai N-35–38-CD
50–137	Kunigiškių ež. Birva	km. Birva	1707 Aukštadvaris–Trakai Elektrėnai N-35–38-CD
51–78	Dėdeliškių ež. Žuraviškių ež.	km. Dėdeliškės	1708 Lentvaris–Trakai Vilnius N-35–39-CD
56–18	Pieštuvėnų ež. Alšia	km. Pieštuvėnai up. Alšia	1706 Birštonas–Stakliškės Birštonas N-35–49-AB
56–35	Stankis Gudžionių ežerai	km. Gudžionys	1706 Birštonas–Stakliškės Birštonas N-35–49-AB
57–72	Bebrukas Mekšriukas	mekšras – kuoja	1707 Aukštadvaris–Trakai Trakai N-35–50-AB
58–9	Lygainių ež. Ilgutis	km. Lygainės	1708 Lentvaris –Vilnius Vilnius (pietinė dalis) N-5–51-AB
60–9	Kybartų ež. Ilgelis	km. Kybartai	1804 Kalvarija–Šeštokai Rudamina N-34–71-AB
61–63	Pragarinės ež. Kernavės ež.	raistas Pragarinė mst. Kernavė	1607 Žasliai–Kernavė Žasliai N-35–38-AB
61–75	Geišiškių ež. Aliejūnų ež.	km. Geišiškės km. Aliejūnai	1607 Žasliai–Kernavė Žasliai N-5–38-B
62–69	Raistinis Bedugnė		1806 Alytus–Daugai Perloja N-35–61-AB
62–80	Ilgis Ežeriekų ež.	km. Ežeriekai	1806 Alytus–Daugai Perloja N-35–61-AB

Nesusiejimas su aplinka akivaizdus ir Vardyne [6] norminant ežero Beržinis vardą (inv. Nr. 32–63). Vardyne nurodyta jo lokalizacija – Smalvas, Beržynės viensėdis – yra klaidinantis, nes vienkiemis vadintas Paberžone nuo ežero Beržona, įvardyto 1932 m. lenkų išleistame okupuotos Lietuvos teritorijos M 1:100 000 žemėlapyje *Dukszty* [9]. Šalia vienkiemio greta telkšo du skirtingo dydžio ežerai (≈ 20 ha ir ≈ 1 ha). Mažesnis ežeras, atliekant antrąjį kartografavimą, įvardytas Paberžuone, o didysis, susisiejantis su Beržonių pelke, turėtų vadintis Beržonis ar Beržuonis pagal vienkiemio ar pelkės vardą. Tačiau iš to paties pavadinimo kilę vietovardžiai teikiami skirtingai: vienkiemis – Paberžuonė, pelkė – Beržonių, o ežeras – Beržinis.

Žemiau Bagdononių tvenkinio atliekant pirmąjį kartografavimą (4 pav.) įvardytas ežeras Stauka, kartografuojant antrąjį kartą (3 pav.), tapo Stanka (inv. Nr. 57–96). Kalbininkai iki šiol šio 9,2 ha dydžio ežero vardo nesiėmė norminti. Šio ežero pavadinimo kilmė sietina su paežerėje įsikūrusia per Pirmąjį pasaulinį karą kartografuota gyvenvietė *Српавка* (5 pav.) [10]. Jos pavadinimas kilęs nuo tuo laikmečiu kartografuotos upės Strėvos (*Српавка*). Tad teigtina, kad kartografuojant pirmąjį ir antrąjį kartą iškreipti ežero pavadinimai norminant turėtų būti susieti su Strėvos vardu.

Lietuvių kalbos instituto kalbininkai parengė, o Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas 2002 m. išleido sunormintų vietovardžių žodyną [11]. Leidinys apima ir didesnių nei 10 ha ploto ežerų vardus. Kadangi apie penktadalis inventorizuotų Lietuvos ežerų yra tokio dydžio, ir dauguma jų įvardyti, tai leidinys tik iš dalies patenkino ežerų norminimo reikmę.

4. Išvados

1. Ežerų dvivardiškumas sietinas ir su dviem skirtingo laikmečio kartografavimais.

2. Plėtojantis Lietuvos melioracijai ir energetikai sovietmečiu buvo įrengta tvenkiniai, kurie apsėmė ežerus arba pakeitė ežerų krantus.

3. Kartografuojant antrą kartą daug ežerų vardų sunorminta, pataisant tarmiškumą, keičiant vietovardžio giminę, paprastai į vyrišką ir pan.

4. Kalbininkai, normindami ežerų vardus, nesiejo jų su vietovardžių geografine aplinka, tad pasitaiko abejotinų norminimo atvejų.

5. Atliekant antrąjį kartografavimą prarasta dalis mažų ežerų vardų, nors kartografavimo mastelis viena eile stambesnis. Antra vertus, įvardyta ir dalis mažų ežeriukų, kurie kartografuojant pirmą kartą neturėjo vardų.

6. Kalbininkai nėra oficialiai sunorminę dalies ežerų pavadinimų, o tik kartografuojant antrą kartą atlikę jų aplinkos vietovardžių ekspertizę.

Literatūra

1. Kaunas lagoon (Kauno marios). Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija. Vilnius: Mokslas, 1980, p 70; 470 (in Lithuanian).
2. Short Lithuanian soviet encyclopaedia (Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija). Vol 1, Vilnius: Mintis, 1966, p 70; 470 (in Lithuanian).
3. List of Lithuanian lakes (supplied by morphometric data) (Lietuvos ežerų sąrašas (su morfometriniais duomenimis). Republican water economy design institute, Kaunas, 1964 (in Lithuanian).
4. Maps M 1:100 000 of the First Lithuanian mapping period (Pirmojo lietuviško topografinio kartografavimo M1:100 000 žemėlapiai). Military topography department, 1933–1940.
5. Maps M 1:50 000 of the Second Lithuanian mapping period (Antrojo lietuviško topografinio kartografavimo M1:50 000 žemėlapiai). VGKT, 1997–2003.
6. Index of proper names of Lithuania SSR rivers and lakes (Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas). Institute of Lithuanian language and literature, State publishing house of political and scientific literature, Vilnius, 1963 (in Lithuanian).
7. Vanagas, A. Ethymologic dictionary of Lithuanian hydronims (Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas). Vilnius: Mokslas, 1981 (in Lithuanian).
8. Classifier of Lithuanian Republic lakes (Lietuvos Respublikos ežerų klasifikatorius). *Valstybės žinios*, Nr. 34–1442, 2003 04 09 (in Lithuanian).
9. Polish topographic map M 1:100 000, published in 1932 (1932 metais lenkų išleistas M 1:100 000 topografinis žemėlapis). PAS 26; SLUP 43 *Dukszty*.
10. German topographic map of the period of WWI (Pirmojo pasaulinio karo laikmečio vokiečių topografinis žemėlapis). P 23 *Sumiliszki, Karte des westlichen Russlands*.
11. Dictionary of geographic names (Vietovardžių žodynas. Sudarė A. Pupkis ir M. Razmukaitė, Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas), 2002, p 5 (in Lithuanian).